

MURAT BELGE  
**Başka Kentler, Başka Denizler**  
1

**MURAT BELGE** 1943'te doğdu. I.Ü. Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 12 Mart döneminde iki yıl cezaevinde kaldıktan sonra 1974'te üniversiteye döndü. 1981'de doçentken istifa etti. *Halkın Dostları*, *Birikim*, *Yeni Dergi*, *Yeni Gündem*, *Milliyet Sanat*, *Papirüs* dergilerinde ve *Cumhuriyet*, *Demokrat*, *Milliyet*, *Radikal* gazetelerinde yazdı. 1983'te İletişim Yayınları'nı kurdu. 1997'de profesör olan Murat Belge, Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve *Tarafa* yazıyor. Kitapları: *Tarihten Güncelliğe* (Alan, 1983; İletişim, 1997), *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek* (Birikim, 1989), *Marksist Estetik* (BFS, 1989; Birikim, 1997), *The Blue Cruise* (Boyut, 1991), *Türkiye Dünyanın Neresinde?* (Birikim, 1992), *12 Yıl Sonra 12 Eylül* (Birikim, 1992), *İstanbul Gezi Rehberi* (Tarih Vakfı, 1993; İletişim, 2007), *Boğaziçi'nde Yahılar ve İnsanlar* (İletişim, 1997), *Edebiyat Üstüne Yazılar* (YKY, 1994; İletişim, 1998), *Tarih Boyunca Yemek Kültürü* (İletişim, 2001), *Başka Kentler, Başka Denizler 1* (İletişim, 2002), *Yaklaştıkça Uzaklaşıyor mu?* (Birikim, 2003), *Osmanlı: Kurumlar ve Kültür* (Bilgi Üniversitesi, 2006), *Başka Kentler, Başka Denizler 2* (İletişim, 2007), *Genesis: "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni* (İletişim, 2008), *Sanat ve Edebiyat Yazıları* (İletişim, 2009), *Başka Kentler, Başka Denizler 3* (İletişim, 2011), *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye* (İletişim, 2012), *Edebiyatta Ermeniler* (İletişim, 2013), *Başka Kentler, Başka Denizler 4* (İletişim, 2014). Yazarın ayrıca William Faulkner, James Joyce ve John Berger'dan çevirileri yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 828

ISBN-13: 978-975-05-0047-3

© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-9. BASKI 2002-2012, İstanbul

10. BASKI 2014, İstanbul

KAPAK UYGULAMA Utku Lomlu

KAPAKTAKI DESEN Petra Rau: *The Boat*, © Petra Rau, 2002

Bu resim, ressam Petra Rau'nun izniyle kullanılmıştır.

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Kerem Ünüvar

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

**İletişim Yayınları** · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MURAT BELGE

# Başka Kentler, Başka Denizler

1





## İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Amerika Birleşik Devletleri	17
Orta Avrupa [giriş]	41
Avusturya / Viyana	45
Macaristan / Budapeşte	119
Çekoslovakya	179
İsviçre	245
Finlandiya / Helsinki	259
İspanya	271
Ukrayna / Kiyef ve Kırım	325
Romanya / Bükreş	369
Bulgaristan / Sofya	397
Mısır	429



## Önsöz

“Seyahatname” denebilecek bir şey yazma fikri bende –nedense– epey geç bir zamanda oluştu. Bu kitabın ilk bölümü olan “Amerika” üstüne anılarımı yazdığım zaman bile bu yazılara bu şekilde devam etmemek aklıma gelmemişti. Zaten böyle bir şey yazmayı ilk düşünen de ben olmadım. Bir gün, Halil Berktaş’la konuşurken, bazı uluslararası sivil toplum ya da hükümet-dışı-örgüt toplantılarında karşılaştığım, ne “uluslararası” ne de “hükümet-dışı” denebilecek davranışları anlatıyordum. “Bunları yazsana,” dedi. İlk o zaman bunun “yapılabilir” bir şey olduğunu düşündüm. “Bunun” derken, yalnız değindiğim türden anekdotların, toplantı anılarının filan değil de, aralarında elbette onların da olduğu bütün gezi anılarının yazılmasını düşündüm. Düşündükçe, fikir iyi geldi.

Bundan önce aklıma böyle bir şey gelmemesini nasıl açıklayabilirim? Herhalde en çok böyle bir yazı geleneğinin Türkiye’de çok az gelişmiş olmasıyla! Düşünüyorum da, “gezi edebiyatı”nın bizde bir hayli cılız kaldığı sonucuna varıyorum. Bu alanda tabii hemen akla gelen kocaman bir ad var: Evliya Çelebi. Evliya Çelebi’nin bilinen sevimli abartıma huyundan çok, özellikle dış dünya sözkonusu olduğunda, gördüklerini çok iyi anlayamaması, onun yazdıklarının inandırıcılığını azaltıyor olabilir. Ama bu belki de çok önemli değil; bu da bir “kişisel üslup”, son analizde. İnandırıcılığı az olsa bile, başka birçok meziyeti var. Gelgelelim, Evliya Çelebi bir koca alanda –gezi edebiyatı alanında– tek başına duran bir koca anıt! Yanında, yakınında duran hiç kimse yok. Oysa Evliya’nın yaşadığı yıllarda Batı’daki seyyah ve seyahatna-

me bolluğunu düşünün. Bundan önce de, bundan sonra da, Avrupalılar bütün dünyayı haldır haldır geziyor ve gördüklerini, öğrendiklerini harıl harıl yazıyorlar. Bu yazdıkları arasında büyük kalın kafalılık örnekleri de var, büyük anlayışlılık örnekleri de. Ama asıl önemli olan, bu merak – kendilerindeki ve toplumlarındaki. Toplumdaki bu merak, bu edebiyat türüne sürekli bir dinamizmi kazandırıyor. Gezgin kuşakları, öncekilerde kendilerine yanlış gelenleri de düzelttikleri için, “sürekli dinamizm”in yanında dinamik bir süreklilikten de söz edebiliriz.

Osmanlı tarihinin klasik çağı boyunca Evliya Çelebi'nin eseri benzersizdir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi ile birlikte sefaretnameler dönemi başlar ve uzun zaman devam eder. Tanzimat'ta ve sonrasında, dış dünyayı bunlar yoluyla tanıdı Osmanlı seçkinleri. Ama bir “sefaretname”, bir “seyahatname” değildir. Öncelikle, bir devlet görevi olarak yazıldığı için değildir. “Seyahatname”nin de benzer amaçları olabilir, ama ortada bir “yazma zorunluğu” yoktur; ikincisi, seyahatnamede, yazanın öznelliği çok daha serbest çalışır.

Son dönem Osmanlı edebiyatında, Batı'ya karşı ilgi artık çok artmış olduğu halde, bu ilgi bir “seyahatname” zenginliğine yol açmaz. Ubeydullah Efendi gibi istisnai sayılacak kişiler dışında Jön Türkler uzun yıllar Avrupa'da oturdukları halde buralara dair izlenim ve düşüncelerini sistemli bir şekilde yazıya geçirmemişlerdir. Mektuplarında Avrupa'dan söz ederler. Ama bunun ötesine geçmek üzere bir çaba göstermezler. Bu ilginç bir durum. Böylesine özendikleri ve model aldıkları, bir bakıma hayatlarının mücadelesinin temelini koymuş olmaları gereken Batı'yı daha iyi ve derinlemesine anlamak için kendilerini sıkıntıya soktuklarını gösteren pek bir ipucu yoktur. Söyledikleri birkaç şeyin bir kısmı oldukça abartılı ve gerçekdışıdır. Örneğin Namık Kemal'in *İbret*'te (“Avrupa görmüş” bir Osmanlı olarak) yazdıkları arasında, “yüz, yüz elli bin kişilik siyasî encümen”den söz edilir; “Bahçe vardır ki seyir zamanı içinde elli, altmış bin araba devreder” diye yazar; “Bir matbaada elli bin amele istihdam olunduğu, bir bira fabrikasının on beş bin araba beygiri bulunduğu görülmüştür,” der (M.N. Özön'ün kitabından alıntılar, *N. Kemal ve İbret*. s. 177-99 arasında). Başka Jön Türkler Paris Kömünü olayını mektuplarında ancak postanın geciktiğini açıklamak için sözkonusu ederler. Bu gibi örnekler, o dönem Osmanlı havsalasının, kendinden başkasını, kendi sorunlarından başka sorunları v.b. kavramakta zorlandığını ortaya koyuyor.

Ama bu yapılanma, yurt dışına çıkan ilk Yeni Osmanlılar veya Jön Türkler'le sınırlı kalmadı. Bu dışı kapalı ruh halinin büyük ölçüde günümüze kadar devam ettiği söylenebilir. Edebiyatçı olmayanlar arasında da “anı” yazana baya-



ğı çok rastlandığı halde, “gezi” türünde ürün veren edebiyatçı bile hayli azdır. Abdülhak Hamid hayata diplomat olarak başladığı için yurt dışında bayağı uzun zaman yaşamıştı; ama bu özelliğini eserlerine yansıtmamıştır. Samipaşazade Sezai yurtdışı yaşantıları üstüne birkaç kısa yazıdan başka bir şey yazmamıştır. Ülkede en çok “Avrupa görmüş” yazarlarımızdan biri olan Yakup Kadri ya hastalığı ve tedavisi ya da zoraki diplomatlığı vesilesiyle gördüğü yerleri anlattı. Haşım’ın *Frankfurt Seyahatnamesi* de bir tedavi gezisinin sonucudur.

Bu konuda da ilklerden biri, tabii, Ahmed Midhat Efendi’dir. Her konuda olduğu gibi burada da “başöğretmen” tavrıyla ortaya atılır. Kendi yazmakla kalmaz, niçin yazılması gerektiğini anlatır ve herkesi de yazmaya teşvik eder. Gelgelelim, Ahmed Midhat Efendi bile bütün seyahatlerini (bunların bir kısmını görev, bir kısmı sürgündü) yazmamıştır. İsveç’te bir kongreye katılıp oradan Paris’e geçmiş (1889), dönüşünde de gezi anılarını *Avrupa’da Bir Cevelân* adıyla yayımlanmıştı. Hacı, ayrıca bir de yurtiçi gezi kitabı yazmıştır ve bunun adı da *Sayyadane Bir Cevelân*’dır (“Bir Av Gezisi” denebilir). Epey enerjik ve serüvenli bir gezi olduğu izlenimi yaratan bu “cevelân” aslında Beykoz ile Darıca arasında yapılmış olduğu için bugün bizleri fazla heyecanlandırması beklenmez. Ama kitap Türkiye’de türünün ilkidir. Hem unutmamalı ki, ellilere kadar, ülkede “gezmeye” çıkan ortalama İstanbullu’nun Bursa ile Yalova dışında gittiği bir yer pek yoktu.

Yıllar önce Cemal Süreya, vaktiyle iki adamın bir sandalla Beşiktaş’tan Üsküdar’a geçip bir gece kalıp döndüklerini ve sonra *Kayıkla Bir Cevelân* adında bir seyahatname yazdıklarını anlatmıştı. Ahmed Midhat’ın baskısını hazırlayan Sami Önal bu kitaba değiniyor, ama cevelânın Beykoz’dan Riva ilerilerine kadar sürdüğünü anlatıyor. Cemal gene abartmış, ama gene her zamanki gibi, abartmasıyla nesnel bir olguyu vurgulamış: biz öyle çok gezmeye yatkın bir toplum değiliz (Beykoz’dan Riva da atla deve değil), her ne kadar adımız “göçebe”ye çıkmış olsa da.

Bizler okul çağımızda o kuşağın “gezi yazarı” olarak Falih Rıfki’yı bellemiştik. Ama belletilmiş birçok şey gibi ben Falih Rıfki’nın gezi kitaplarını okumadım. İçimde bir his, bu kitapların gezilen ve görülen yerlerden çok, Türkiye’yle ilgili olduğunu fısıldıyor, *Faşist Roma*, *Kemalist Tiran* gibi veya *Moskova-Roma* gibi kitap adları, yazarın bizi liberalizmden niçin nefret etmemiz gerektiğine ikna etmeye hazırlandığı izlenimini veriyor.

Falih Rıfki’yı okuyamadım ama aynı çocukluk yıllarımdan, eve gelen popüler dergilerde, o yılların popüler gezgini Hikmet Feridun Es’in gezi yazılarını okurdum – sanırım Hikmet Feridun da bu yazıları benim yaşında –ve-

ya zekâ yaşî benimle yaşît olan– kimseler için yazardı. Hikmet Feridun’da “egzotizm”in çeşitlerini görürdük. Afrikalı kabileler, Sibiryaya yerlileri, Hint fakirleri v.b. Bu egzotizm elbette dünyanın her yerinde merak uyandırıyor. Ama kendi dışındaki hakkında bilgisi de, ilgisi de az olan toplumlarda, çok kolayca geçer akça olabiliyor.

Gelgelelim, Hikmet Feridun’un dini kitapların garip halkları Amalıklar gibi anlattığı Yeni Gineliler’in ve benzer zevatın hayatını bize ilginç kılmak için bulduğu, çok yerli olduğu için “egzotik” sıfatını hiç hak etmeyecek bir yaklaşım var: cinsellik. Her gittiği yerde bunu buluyor. Zamanın popüler (best-seller) yayınevi Çağlayan üstadın eserini *Aşk Tamtamları* adıyla yayınlamış. İçerik de buna uygun – kadın erkek çıplak girilen Japon hamamlarında tamtam olmasa da.

Şimdilerde bu içedönüklüğü epey aştığımızı söylemek mümkün. Bu tür yazan yazar çok; doğrudan doğruya geziye yönelik birkaç dergi çıkıyor; çok daha fazla sayıda insan, çok daha fazla kere, yurt dışına gidiyor. Keyif için gidenlerin sayısı, iş için gidenlerin sayısını birkaç kere katlamış olmalı. Bayağı bayağı, “Türk gezginleri” çıktığı bile söylenebilir.

Gene de, gidilen yerlerin içine yeterince girilebildiği kanısında değilim. Demin değindiğim iki yazardan Falih Rıfkı’nın, görmesi kadar görmemesini de sağlayan siyasî ideoloji gözlüğü hâlâ pek çok yurttaşımızın gözünde takılı duruyor. Bunun hemen yanında, miyop ve hipermetrop gözlüklerini bir arada taşımak zorunda olan insanlarda olduğu gibi, Hikmet Feridun’un “eksantrik” gözlüğü de eksik değil. Bu iki gözlük zaten birbirini tamamlıyor, görülen şeyi uzaklaştırmakta ve yabancılaştırmakta işbirliği yaparak. Bunu bir “kanaat” olarak söylemek gereğini duyuyorum, çünkü genel olarak dış dünya üstüne uygun bir bilgisizliğin izleriyle, işaretleriyle, kanıtlarıyla durmadan karşılaşıyoruz.

Bir yandan ilginç, bir yandan da şaşırtıcı bir durum bu. “Batılılaşma” gibi bir konuyu ele alalım. Lâle Devri filan derken, şöyle böyle üç yüz yıla yakın bir hikâyeye. Ama ülkede “Batı” üstüne söylenenler, bu süre içinde kimsenin bu “hedef”in ne olduğunu gerçekten öğrenmeye çalışmadığını gösteriyor.

İslâmcılar var, normal olarak, İslâmî bir enternasyonalizme duygusal yakınlık duyuyorlar. Peki, tanıyorlar mı İslâm ülkelerini?

Küçük bir azınlık dışında, tamdıkları söylenemez. Ne ülkeleri tanıyorlar, ne İslâm’ın bu dönemdeki uluslararası sorunlarını, tartışma konularını biliyor, izliyorlar.

Ama daha önce sol da benzer bir durumdaydı. Az önce Batı’yı tanınamaktan söz ettim. Solun büyük kısmı “anti-emperyalist”ti; böyle mazeret

olmaz ama, diyelim ki, duygusal nedenlerle Batı'yı öğrenmiyorlardı. Peki, Üçüncü Dünya'yı öğrendiler mi? İki adım ilerideki Filistin'de gerçekten ne olduğunu merak ettiler mi? İşin tuhafı, Sovyetler'de ve Çin'de olanlar, herkesten çok, bütün varlığıyla buralara bağlanmış olanları şaşkına çevirdi.

Bu dediğim doğrusu ve böyle bir şey varsa, ben bunu demin Falih Rıfkı bağlamında söylediğim bir Türk özelliğine bağlıyorum: kendi sorunlarının dışına çıkıp başka bir dünyaya bakabilme yetisini geliştirmemiş olmak.

Ama bu, böyle olamaz: yani, kendi sorunlarına bakmayı ve baktığı yerde bir şeyler görmeyi bilen toplumlar, başkalarına bakmakta da çok fazla zorlanmazlar. Ya da, tersinden söylersek, başkalarına bakıp bir şey göremeyen bir toplum, kendine ne kadar dikkatle ve ne kadar uzun uzun bakıyor olursa olsun, kendinde de, görülmesi gereken hayatî şeyleri kaçınıyorlardır.

Doksanların ikinci yarısından bu yana Türkiye'de beni en çok tedirgin eden şey bu: Olağanüstü bir medya pompalamasıyla "fictive" bir "kendi"ne gömülen ve dolayısıyla kendini de, başka herhangi bir şeyi de göremeyen bir toplum olduk. Bu tuhaf ve çok tehlikeli sürüklenişe duyduğum tepkinin bu gezi kitabını bana yazdıran etmenlerden biri olduğunu sanıyorum.

Daha önce söylediklerime bu son cümle bağlanınca, buradan "Ben buraya da, oraya da bakıyorum ve görüyorum," gibi iddialı bir anlam çıkar mı? Bakmasına bakıyorum; doğal olarak, bir şeyler görmek için bakıyorum; bir şeyler görüyorum da. Sonuçta ufkumuz içinde olan ve dikkatimizi üstlerine çeken maddî ve manevî bütün nesnelere, bizim düşüncemizin nesnelere. Ben de, Türkiye'ye bakar ve Türkiye'yi düşünürken Türkiye dışındaki dünyayı öğrenmeyi ve düşünmeyi mümkün olduğu kadar ihmal etmemeye çalıştım. İnsan sonuçta kendi doğup büyüdüğü, özellikle de dilini konuştuğu ülkeyi her yerden daha iyi tanır; ama zaten böyle bir doğal durumun olması, başka yerleri de öğrenmek için ekstra bir çaba göstermemizi gerektirmez mi? "Görmek için baktım" derken iddiamın sınırı buraya kadar. Bu çabayı gösterdim ve kafa yordum. Ama bunun sonunda ortaya çıkan gözlemlerin, düşüncelerin, değerlendirmelerin isabeti, doğruluğu, derinliği ancak benim yeteneğimin elverdiği yere kadar gidecektir elbette.

## **Bu kitap**

Başta söylediğim gibi, bu kitabı önceden uzun uzadıya düşünüp planlamadım. Amerika üstüne ilk bölüm haline gelen yazıyı tamamen kendi başına bir parça olarak yazmıştım. Yazdığında, ne ona devam edeceğimi, ne

de onun gibi başkalarını yazacağımı düşünmüştüm. Halil’le konuşmamdan sonra böyle bir işe girişmeye karar verince, yanılmıyorsam, ilkin İspanya’ya giriştim. Daha sonra Sofya ile Bükreş’i, Finlandiya ve Çekoslovakya’yı yazdım. Ama o aşamada bunların hepsi çok daha kısaydı; en dar anlamında “gezi anıları” ile sınırlıydı; çünkü bütün bu anıları tek bir cilde sığdıracağımı düşünmüştüm.

Derken Budapeşte’yi yazmaya giriştim. Budapeşte hem epey gidip geldiğim, dolayısıyla kıyısı bucağını öğrendiğim, hem de epey sevdiğim bir yerdir. Yazmadan önce, Soros’un üniversitesinin kitapçı dükkânından aldığım, John Lukacs’ın *Budapest* kitabını da okudum. Gene o gidişte birkaç tane de turistik rehber kitabı edinmiştim. Bunları da okuyarak yazmaya girişince, birdenbire, yazma tarzım değişti. Budapeşte’yi, elimdeki rehberlerden birinin de yaptığı gibi üç ana yürüyüş güzergâhına bölüp ona göre yazmaya başladım. Çünkü birkaç geliste bunları ben de parça parça taramıştım ve biliyordum. Ama böyle yapmakla, sanırım sözünü ettiğim rehber kitabını kopya etmekten çok, kendi İstanbul kitabıma uygun davranmıştım. Bununla, elbette İstanbul ölçüsünde olduğunu iddia edemem, ama, Budapeşte’yle “aşinalığımı” ilân etmiş oluyordum.

Bu yalnız İstanbul rehberinde yaptığım gibi, kendi anılarımdan, o anıların sırası ve yaşanışı ve akılda kalan izlenimlerinden bağımsız olarak, görülme-ye değer şeyleri olabildiği kadar ve bir rehberdeki gibi anma çabasından, ibaret değildi. Macaristan’ın resmine, edebiyatına, musikisine, kısacası kültür tarihine, ayrıca da siyâsî tarihine daha serbestçe girip çıkmaya başladım. Bir anlamda, sanki daha önce kendime sakladıklarımı da sayfaya dökmeye başladım. Ressam Munkacsy hakkında ve Bartok hakkında, oturup bir yazı yazamazdım – bir yazı yazmaya cesaret edecek kadar zihni birikimim yoktu onlar hakkında. Ama üzerlerine düşünmemiş, birtakım yargılar edinmemiş de değildim. İşte gezi anıları birden bu tip –arada kalan– düşüncelerimi de anlatmanın meşru alanı olarak görüldü gözüme.

Böylece, biraz daha açılmış ve serbestleşmiş olarak yazıp bitirdim. Budapeşte bölümünü – okuduğum kitaplardan yararlanmakla, kendi sınırlı anılarımdan da dışına çıktım. Sonuçta, sanki daha “az turist” haline geldiğimi hissettim. Bu önsözün başında, Türkler’in yurtdışını tanımama konusunda kendilerine farkında olmadan kısıtlama uyguladıklarını söylüyordum. Sanki ben de üstüne konuşabileceğim şeyleri farkına varmadan (belki de “didaktik olur” korkusuyla) kısıtlamıştım.

“Konuşabileceğim” deyince, dar anlamda gezi anısının dışına çıkmak ge-

rekiyor. Bu da aslında normal, hattâ gerekli. Şöyle bir örnek vereyim. İngiltere’de çok bulundum, dolayısıyla izlenimim de, anım da çok. Ama aşağı yukarı bütün Dickens romanlarını da okudum. Acaba, İngiltere hakkında zihnimde birikmiş toplam resimde Dickens’ın payı nedir? Ben o “dolaysız yaşantı” kategorisine koyduğum izlenimleri edinirken, bu ülke hakkında Dickens’dan okuduklarım o özlenimleri etkilemiyor muydu? O halde, Dickens’dan söz etmeden “benim İngilterem”i anlatabilir miyim?

Elinde yazılmış bir “Çekoslovakya” bölümü vardı. “Budapeşte” de bitmişti. O halde iyi kötü bir Orta Avrupa çıkarmaya karar verdim. Bu da öncelikle Viyana’yı gerektiriyordu. Böylece oturup bir önceki deneyimden çıkardığım derslere göre bir “Viyana” yazdım. O zaman da baktım, bu iki bölüm ötekilerden farklı kalıyor (başka nedenlerle Amerika da öyle). Bunun üstüne hepsini yeniden yazmaya giriştim. Şu satırları Haziran (2002) ayının son günlerinde yazıyorum; oysa kitabı 2001 Eylül’de teslim etmeyi planlamıştım. Gecikmenin nedeni, işte bu yeniden yazma faslı.

Öte yandan, bu noktaya gelirken, işin uzayacağını anlamıştım – “iş” derken, öncelikle kitabın kendisinin uzayacağını. Dolayısıyla, bütün bu gezi anılarının tek bir ciltte toplanması mümkün değildi; ne ortaya çıkacak sayfa sayısı bir cilde sığardı, ne de hepsinin yazılıp bitmesini beklemeye gerek vardı. Bir kitap dolduracak kadarını tamamladıkça, cilt cilt yayınlamaya karar verdim. O zaman, ta ilk günlerde başlayıp tamamlayamadığım bölümleri de kalan ciltlere erteledim. Bir ciltte olan bir ülke veya kenti mümkünse bir ciltte tamamlama fikrini tercih ediyorum. Ama aynı yere yeniden gider, gittiğimde gerçekten kayda değer gördüğüm yeni yaşantılar oluşursa, bunları da sonraki ciltlere ekleyeceğim. Şimdilik, bunu yalnız Amerika için yapacağımı biliyorum, ama başka durumlar da ortaya çıkabilir.

Bu anlattıklarımın, benim bu anıları aktarmak için kendime göre ideal sayacağım kalıbın henüz oluşmadığı sonucu çıkıyor galiba. Birinci cildi tamamlayınca kadar o kalıp birkaç kere değişti bile. Gene değişebilir. İkinci cilde, başta İngiltere, Fransa, Almanya, hem üzerine söylenecek lafin genel olarak daha bol bulunduğu, hem de benim genellikle daha sık gittiğim, daha çok yerini gördüğüm, yani daha yakından tanıdığım ülkeler kaldı. Budapeşte ya da Viyana’da resinden, bu kentlerin ressanlarından, biraz sere serpe söz edebildim. İtalya’ya gelince bakalım ne yapacağım... Bunları daha ben de düşünmedim, planlamadım.

Dünyanın en keyifli işlerinden biri, “Almanlar şöyledir; Fransızlar böyledir” diye ahkâm kesmektir – bireylerin değil de, milletlerin dedikosunu yapmak gibi bir şey. Dünyada varolan toplumların çoğunun nüfuslarını milyonlarla ifade ediyoruz. Bunların arasında nüfusu yüz milyonu filan da aşmış milyara varanları, az da olsa, var. Bunlardan birine, Hindistan’a, gittim ve orayı da yazacağım. Şimdi, bunca milyon insandan oluşan bir toplum hakkında hangi cesaretle, “Ruslar şöyledir; Çinliler böyledir,” diye konuşabiliriz?

Bu doğru; ama, konuşuyoruz işte. Ulusal tarihlerde ve o tarihlerin ürünü ulusal kültürlerde öyle bir şeyler var ki, yapılan bu tür genellemelerin hiç değilse bir kısmı bir ölçüde anlamlı, geçerli olabiliyor. Ve zaten, yalnız bu konuda değil, pek çok konuda, başka türlü konuşmanın imkânı yok, çünkü bu genellemelerden başka kullanacak *aracımız* yok. “1789’da Paris’te kitleler sokağa döküldü” gibi bir söz, evet, anlamlı ve son analizde doğru bir cümle. Ama kimler, kaç kişi, hangi niyetlerle, ne olduğunu düşünerek, ne olmasını isteyecek, neyin parçası olarak “sokağa döküldü”? Veya, “Almanlar disiplinlidir!” Peki. Olmayanı yok mu? Disiplinli olmayınca Alman değil mi? Olanlar niçin öyle? Eğitim sistemi mi? Ne?

Yani, genellemeler kaçınılmaz – yerine göre keyifli de. Ama bunlara başvururken aynı zamanda bunlara karşı “teyakkuz”da da bulunmak gerek. Kimi zaman, gerçekten sınanmamış birtakım klişeleri, basmakalıp yargıları tekrarlamak durumunda kalabiliriz; kimi zaman başkalarını yanıltabilecek, yeterince düşünülmemiş ham hükümler yumurtlamış olabiliriz: en kötüsü de, ne doğrulanabilir ne de yanlışlanabilir, tamamen havada ve anlamsız kişisel esinleri dile getirmiş olabiliriz. Bunlardan, özellikle genel veya kişisel önyargı taşıyacak genellemelerden, aklımın erdiği kadar, kaçınmaya çalıştım. Bütün insanları seviyorum, bu da yazdıklarımın herhalde belli oluyordur. Ama gördüğüm, gördüğüme inandığım bir olumsuzluk varsa, bunları da belirtmekten geri kalmadım.

Son olarak, kitabın adına geleyim. Kavafis’in bu şiirini çok seviyorum ve kendi bağlamı içinde dile getirdiği bilgeliği de çok doğru ve çok derin buluyorum. Ben de burada anlattığım ve anlatmaya devam edeceğim “yeni diyarlar ve başka denizler”de elbette *kendim* olarak bulundum ve onları tanıma ve anlamaya çalışırken, en az bir o kadar da bu “kendim”i oluşturan şeyler üstünde düşündüm. Ama benim kitaba Kavafis’ten seçtiğim bu başlık, onun şiirinde olduğu gibi (bireysel düzeyde ve onun çizdiği bağlamda olduğu gi-

bi) bir “kendinden kaçamama” çağrışımı içermiyor. Gittiğin farklı yerlerde de kendinle yüzleşmeye devam edersin... Evet, burası tamam. Ama “olduğundan başka bir şey olamazsın” değil. Olabilirsin. “*Başka Kentler, Başka Denizler*” hepimiz için bu nedenle gerekli, yararlı: sayısız insan durumlarını görmek, insan yaşantılarını anlamak ve içselleştirmek, insanların farklı durumlarda karşılaştıkları zorluklara nasıl cevap verdiklerini öğrenerek zenginleşmek, hataları ve sevaplarıyla bu koca insanlığı kucaklamak ve onunla özdeşleşmek için.

Not: Kitabın sonuna bir bibliyografya eklemek konusunu düşündüm, ama düşündükçe işin içinden çıkamadım. Bu kitap sonuçta gezi anılarını içeriyor, ama “kitaptan öğrenilme” çok şey var burada. Dolayısıyla bibliyografya da gerekli gibi görünüyor. Ama, “peki, bir bibliyografya hazırlayayım,” deyince de asıl zorluk başlıyor: neleri seçeceğim? Hayatım boyunca okuduğum her şeyi koyabilirim buraya. Sonunda bibliyografyadan vazgeçtim. Mutlaka anılması gerekenleri ve somut olarak hatırladığım kaynakları metinde verdim. Burada, Lonely Planet, Rough Guide, Time Out gibi yayınların rehber kitaplarından da bol bol yararlandığımı ekleyeyim.





# Amerika Birleşik Devletleri





1960 yılında AFS (American Field Service) adlı öğrenci mübadele programıyla bir yıl gittiğim Amerika’da, bir aile ile birlikte yaşamış ve bulunduğum şehrin High School öğrencisi olmuştum.

Bu yıl (yani 1994), Boston’da, MIT’de yapılan bir konferansa katılmak üzere, dönüşümden 33 yıl sonra, yeniden Amerika’ya gittim. Kaldığım aileyi, ailenin sağ kalanlarını yeniden bulduğum için, dramatik ve duygulu bir “geri dönüş” oldu bu.

Bir yıl kaldığım yer, Massachusetts’de, Cape Ann denilen bir yarımadaydı; burada en büyük yerleşim Gloucester adlı balıkçı kasabasıdır. Kuzeyinde Rockport adında bir köy vardır. Önceki gidişimde, sanatçıların uğradığı, yarı-bohem sevimli bir köydü. Şimdilerde bizim Bodrum gibi, yazın yanından geçilmemesi gereken “tamamen-uyduruk – bohem”, özentili bir tatil yeri olmuş. Benim kaldığım aile Annisquam adında (Kızılderili dilinde, “Duru Su” anlamına gelmiş), Gloucester’dan arabayla on beş, yirmi dakika uzaklıkta bir köyde oturuyordu. Bütün evlerin ahşap ve bahçeli olduğu sakin bir köy. Bunlar ve öteki yerleşimler –ki hepsi köy sayılır– kıyı boyunca uzanıyordu. Yarımadanın ortası boştu, kırlık ve ormanlıktı. Bu bölgenin nihaî yer şekillerini yüz bin yıl kadar önce buradan denize kayan bir buzul çizmiş. Derin vadiler, yarıklar açarak denize kayarken geride bol miktarda kaya bırakmış. Yerli halkın bir esprisi var: Dünyada en son burası yaratılmıştı, onun için kalan taşları buraya yığıldılar, diyorlar. Yüz yıl kadar önce bu kayalarda birçok taş ocağı açılmış. Artık işletilmeyen bu taş ocakları zamanla yağmurla dolup göl olmuş.

Okyanus geç ısındığı için, havalar sıcaklayınca, önce bu göllerde yüziülür. Kışın dondukları için de buz pateni yapılır. Adanın ya da yarımadanın ortasında kocaman, çatlak bir kaya vardır. Sudan ağzını çıkarıp açmış bir balığı andırdığı için “Whale’s Jaw” (Balina Ağzı) diye anılır.

Orada kaldığım yıl, buralarda uzun uzun yürümek, en sevdiğim şeydi. Amerika’nın bu bölgesinde mevsimler mevsim gibidir, dördü de, kendilerinden bekleneni yerine getirir. Aynı yerleri dört mevsimin değişimleriyle izlemek benim için ilginç ve güzel bir yaşantı olmuştu. İlk kez, doğa ile, belirli bir doğa parçası ile, böyle sürekli bir ilişki kuruyordum. Bu yürüyüşler, yön bulmayı da öğretti bana. İlk olarak, mekân duygumun burada geliştiğini, sonradan düşünüp çıkarırdım. 17-18 yaşlarıma, tam uygun formasyon yıllarıma denk düşmüştü. Dönüşte İstanbul’u da –“mekân” anlamında– farklı kavramaya başladım.

Buralarda sincap boldur, insan görmekten bıkar. Ağaçkakan çoktur. Ya da doğru yılanlar belirir. Zehirsizdirler, gene de insanın ayağının dibinden süzülmesi ürpertici olur. Rakun vardır ama pek görünmez. Benden sonra, başka bölgelerden yeni hayvanlar gelmiş: “posum” adlı, Amerika’nın tek keseli memelisi; ayrıca, geyik. Kırlarda gezerken bunlara habire rastlardım. Hayvanlara daha küçük yaşlarımdan beri meraklıydım. Ama doğada hayvanla da ilk kez burada tanışıyordum.

İkinci Amerika seferimiz Boston’da başladı. Boston’u görünce, bu bölgeye niçin New England dendiğini hemen anlıyor insan. Birçok sokak, örneğin Boylston ve Commonwealth caddeleri benzer üslupta yapılmış tuğla evleriyle, Londra’da da olabilirdi. Yeni gökdelenler dikilmiş şehirde. Ben önce, unuttuğuma vermiştim, sonra gerçekten yeni olduğunu söylediler. Boston’u çok hayal meyal hatırlıyorum, ilk gidişten. Cambridge’de, Harvard Square’e gittiğimiz, oradaki kahvelerde oturduğumuz olmuştu. Joan Baez yeni parlıyordu. İlk siyah kapaklı LP’sini, bir de, Newport Folk Festivali’nden sonra iki başka şarkıcıyla çıkardığı albümü almıştım. Bir seferinde bu kahvelerden birinde onu dinlemiştik. Baştan ayağa siyah giyiyor, çıplak ayakla geliyordu şarkı söylemeye. O plaklarla dönünce, uzun zaman, Türkiye’de Joan Baez’i tanıyan ilk kişinin kendim olduğuma inanmıştım. Sonra öğrendim ki benim bu ilk plakları dinlediğim yıllarda Filiz Ali ile aynı evde kalıyorlarmış.

Eski halini iyi hatırlamasam da, şimdiki duruma bakınca, epey eskimiş, yıpranmış bir şehir olduğu görülüyor. Bazı yerleri yeni elden geçmiş, şıklaşmış: Örneğin Haymarket böyle olmuş. Geniş bir meydanda, üstü kapalı, sera gibi canlı bir mekânda, sıra sıra dükkânlar. Her yer pırl pırl. Ama metronun büyük kısmı adamakıllı eskimiş. Londra, Paris gibi, ancak bir tren geç-

cek genişlikte tüplere dalıp gitmiyor. Çok zaman, gittiğimiz yeri, öteki trenleri v.b. görebiliyorsunuz. Sevimli olduğu söylenebilir doğrusu, çünkü bu haliyle insanı yabancılaştırıyor.

1960'da ünlü Kingston Trio'nun ünlü bir şarkısı vardı, Boston metrosu hakkında: MTA. Bu şarkıda Charlie, bilet fiyatlarına zam geldiği için metrodan çıkamaz ve ebediyen yeraltında dolaşır; karısı her gün ikiyi çeyrek geçe Scully Square Station'a gider ve trenin açık penceresinden Charlie'nin eline bir sandviç tutuşturur.

Bu dönemde Boston daha geniş çapta bir yapım-onarım programına hazırlanıyor. John Fitzgerald Kennedy Otoyolu, önce İrlandalı, sonra da Yahu-diler'in yoğunlaştığı Kuzey bölümünü, North End'i, şehrin geri kalan kısmından ayırıp izole etmiştir. Şimdi burada İtalyanlar yerleşmiş ve bu izolasyon nedeniyle, burada, başka yerlerde görülmeyen yoğun bir İtalyan atmosferi var. Yol değişince büyük bir ihtimalle bu da değişecek. İşte size bir tartışma konusu: İzole eden otoyol, buradaki İtalyanlar'a bir tür haksızlık mı yapmış, öyleyse kalkması iyi mi olacak? Yoksa, bu nedenle ortaya otantik bir hayat alanı mı çıkmış, yani bu bölge böyle korunmalı mı?

Yıllardır bin türlü seminare katılıyorum; Reşat Kasaba ile Sibel Bozdoğan'ın MIT'de düzenledikleri, "Türkiye'de Modernizmin Yeniden Gözden Geçirilmesi" üzerine seminer bunların en iyilerinden biriydi – en iyisi değilse de. Altmışlardan bu yana, iki, belki üç kuşaklık, bir entelektüel birikim yaratabilmişiz. Batılı bilim adamlarından, akademiklerden hiç eksikliği olmayan, çoğu hayli genç insanlar. Türkiye'de olduğu gibi, dünya üniversitelerinde de çalışıyorlar. Bir zamanlar nitelikli bir Yunan entelektüel diasporası vardı. Şimdi ondan aşağı kalmayan bir Türk diasporasının oluştuğu görülüyor. Tabii bundan en az etkilenen, Türkiye'deki üniversite. Üç beş istisna birey dışında, Türk Üniversiteleri, 12 Eylül'ü sadakatla sürdürmekte veya dogmatik bir Kemalizm ve devletçi milliyetçiliğin ya da Türk-İslâm sentezinin parlak örneklerini sergilemekte.

Bu kış, Amerika'da, bizdekinin tersine, çok sert geçmiş. Son kırk-elli yılda görülmüş en fazla kar yağmış. Boston'da Charles nehri buz tutmuştu. Yolların kenarına yığılan karlar da buzlaşmıştı. Boston fazla kuzeyde sayılmaz, aşağı yukarı Sofya ve İstanbul'la aynı paraleldedir. Ama bir yandan Kanada üstünden gelen soğuk, bir yandan denizdeki Labrador soğuk su akıntısı burayı kışın epey soğutuyor.

1960'taki kışın da sert geçtiğini hatırlıyorum. Michael'la kar küreyerek bahçe yolunu açardık. Bazan biz bu işi yaparken güneş açar ve ortalığı ısıtır, o zaman belimizden üstünü soyunurduk. Kıyıda koyular da buz tutardı.